

УДК 297.17
DOI:10.17721/sophia.2023.21.4

Є. М. Гоцька, асп.
e-mail: ievgeniiagotska@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В 2022 РОЦІ

Розглянуто діяльність мусульманських громад України протягом війни РФ через залученість мусульман у суспільні процеси, військові дії та міграційні процеси поліконфесійної держави. Визначено такі основні напрями діяльності мусульманських організацій, як: захист державних кордонів і території України, співпраця та консолідація мусульманської умми задля необхідної допомоги цивільному населенню та військовим ЗСУ, безпосередньо волонтерська робота. Розглянуто такий важливий елемент діяльності мусульманських громад, як співпраця з органами влади задля налагодження продуктивних взаємовідносин серед мусульманських організацій та мусульманським світом у цілому.

Ключові слова: іслам, релігійна організація, війна, благодійність, консолідація.

Актуальність. Дослідження в галузі практичного релігієзнавства набули сьогодні надзвичайної актуальності. Для української наукової спільноти ця тематика містить головні завдання, що формулюються як: фіксація динаміки релігійного життя в Україні, аналіз риторики Церков та релігійних організацій на агресію РФ проти України, виявлення та вивчення впливу релігійного чинника на суспільство в цілому тощо. Ураховуючи поліконфесійну карту нашої держави, можемо констатувати, що ті процеси, які відбуваються в Україні, торкаються представників усіх релігійних ідентичностей і впливають на їхнє обцинне та індивідуальне життя. Свідченням визначеної актуальності стали наукові обговорення, проекти, конференції, проведені протягом останнього року за участю відомих представників академічної спільноти (М. Оніщенко, В. Єленського, О. Предко, Є. Харьковченко, О. Литвиненко, А. Юраша, З. Швед та ін.); публікації релігієзнавців, політологів, соціологів розкривають теми впливу релігійного фактора на процеси консолідації та інтеграції українського суспільства, взаємну зумовленість динаміки релігійного життя із заходами держави щодо гарантування конституційних прав і свобод громадян [1, 10, 14, 15, 18]. Серед окресленої проблематики особливого значення набуває тема залученості мусульман та їхніх окремих релігійних об'єднань до суспільних процесів в Україні на тлі військових дій, звільнення окупованих територій, локальних і глобальних міграційних процесів і таке інше.

Об'єкт – мусульманські громади України, **предмет** – діяльність мусульманських громад України протягом війни РФ проти України.

Завдання. Спираючись на матеріали міждисциплінарних досліджень, акцентуємо увагу на рівні залученості ісламської спільноти в боротьбу проти агресії РФ. Проаналізуємо особливі форми участі мусульман у житті сучасної України (служба в лавах ЗСУ, капеланство, волонтерська робота).

До 2014 р. регіонами в Україні, де проживало найбільше мусульман, були Крим та Донбас, і саме вони найбільше постраждали від початку війни: деякі мусульмани були змушені змінити громадянство, стати переселенцями або емігрантами. Хтось із них брав активну участь у протестних рухах, а пізніше у військових діях, а хтось просто виступив у ролі цивільного, пасивного спостерігача, переживаючи трансформаційні процеси, що відбувалися в країні на рівні особистісного сприйняття без публічного прояву та активної діяльності. Проте однозначно можна сказати, за ці, майже 10 років, в українській уммі відбуваються зміни, які торкнулися як цілих громад, так і кожного окремого мусульманина.

Згідно з даними дослідження Центру Разумкова в Україні в 2021 р. до мусульманами себе вважали 0,2 % громадян (2010 – 0,9 %, 2014 – 0,2 %, 2019 – 0,1 %, 2020 – 0,5 %) [9, с. 39]. Станом на 1 січня 2022 р. в Україні зафіксовано 100 зареєстрованих мусульманських організацій, про що повідомляє Державна служба України з етнополітики та свободи совісті у своєму звіті [3]. Досить високий рівень організованості мусульман України бачимо від самого набуття незалежності нашою державою. Водночас постає питання, про що насправді можуть свідчити ці демографічні та статистичні дані, коли проблему самоідентифікації мусульманських громад в умовах війни досі не розкрито. Аспект, який зазвичай враховують при розгляді діяльності мусульманських організацій в Україні, – це їхній зв'язок з певним транснаціональним рухом, зокрема це салафіти та хабашити, які відрізняються своєю аполітичністю або ж навпаки, вибірковою радикальністю. Водночас, безпосередні умови та фактори життя, що визначають особливості функціонування мусульманських об'єднань саме в Україні, вивчені недостатньо. Проаналізуємо позицію найбільших мусульманських релігійних об'єднань в Україні, які ведуть не тільки активну міжнародну діяльність, але й залучені до внутрішньодержавних процесів, що відбуваються в Україні. Ідеться про Духовне управління мусульман України (ДУМУ), Духовне управління мусульман України "Умма" (ДУМУ "Умма") та Духовне управління мусульман Автономної Республіки Крим (ДУМАРК). Принагідно зазначимо, що, окрім релігійних організацій, в Україні діють громадські організації мусульман, і серед найбільших з них варто назвати такі: «Всеукраїнська асоціація "Альрайд"», Ліга мусульманок України, Конгрес мусульман України, Асоціація мусульман України.

Як відомо, рівень суспільної довіри до церкви в Україні традиційно високий, але за останні роки рівень суспільної довіри істотно зріс до Збройних сил України та волонтерських організацій. Українці всіх конфесій продовжують стояти на захисті традиційних цінностей та відданості ідеалам свободи, і особливо в такі темні часи. У цій війні вже, на жаль, є загиблі військовослужбовці-мусульмани, у тому числі, азербайджанці, кримські татари, етнічні українці. Організації втрачають свої громади та мечеті, зазнають змін цілі діяльності громад та конкретизуються об'єкти уваги для харитативної роботи та волонтерської підтримки. Процеси, що відбуваються в ісламській уммі прямо пропорційні змінам у державі та суспільстві, і ця обставина актуалізує розгляд цих трансформаційних змін на конкретних прикладах, що дозволить виокремити деякі закономірності, які можуть

буду враховані в подальших стратегіях розвитку державно-конфесійних відносин вже у мирний час.

У 2015 р. з ініціативи тодішнього муфтія ДУМУ "Умма" Саїда Ісмаїлова було засновано Управління військового капеланства мусульман України, яке очолив Хаджимурад Путілін. З початку війни на Донбасі та анексією Криму він займався волонтерською діяльністю, але згодом, коли у війську почали з'являтися мусульмани, які зазнали поранень або гинули, стало зрозуміло, що потрібна ініціатива, яка б допомогла та надавала морально-психологічну допомогу. Управлінню доручили опікуватися послідовниками Ісламу в лавах Збройних сил, Національній Гвардії, у добровольчих батальйонах, у Державній прикордонній службі, тобто мусульманами-оборонцями України. Війна – це травмуючий досвід для психіки, який необхідно прожити, а зробити це з духовно-моральною підтримкою простіше, капелани працюють із душею, здійснюючи позитивний вплив на військових. Зокрема, імами з Управління військового капеланства мусульман України увійшли до складу робочої групи, що працювала над проектом закону України «Про роботу військового капеланства» у Комітеті з питань національної безпеки, оборони і розвідки (детально див. тут [17, с. 5]).

Капеланська діяльність – це ще одна форма волонтерства, яке можна трактувати як благодійність або конкретніше (як наполягає іслам) – виконання Божественного припису. Розуміючи основні релігійні "стовпи ісламу", треба також розглянути феномен волонтерської діяльності. Благодійність – один із базових принципів ісламу, у якому існують як добровільні, так і обов'язкові пожертви, які регламентовані Кораном. Наприклад, "садака – це милостиня та будь-яке благодіяння, яке здійснюється заради Аллага" [5, с. 33]. На відміну від закятю, який є одним із стовпів віри, садака – добровільна пожертва. Садака може бути разовою пожертвою, пожертвою за гріх, або ж відрахування заможними людьми частини своїх доходів на користь нужденних. Садака не обов'язково має бути таємною і, якщо це стає публічним благодіянням, то мусульмани сприймають його як приклад праведної поведінки, гідний наслідування. Тобто йдеться про знайомий та зрозумілий патерн поведінки всіх правовірних мусульман.

Очевидно, що, починаючи з лютого 2022 р., формат і напрями діяльності мусульманських громад змінювалися залежно від безпосередніх викликів, які поставали перед спільнотою. У зв'язку з цим голова правління ДУМУ "УММА" Ділявер Саїдахметов сказав "...в перші місяці ми займалися евакуацією, допомагали нашим сім'ям виїжджати за кордон, вимушеним переселенцям з окупованих територій роздавали їжу, стандартна діяльність в такій ситуації для релігійної організації під час війни" [4]. Ще один приклад, який звертає на себе увагу, це діяльність українських мусульманок, які з початку повномасштабного вторгнення активно підтримують мусульман у ЗСУ. Зокрема, організація "Ліга мусульман України" організовує збори коштів для добровольчого мусульманського батальйону ім. Шейха Мансура на безпілотник та відправляє на фронт харчі, теплий одяг та дитячі малюнки. Батальйон Шейха Мансура – це добровольче формування, до якого також входять чеченці, що змушені були покинути свої домівки після неодноразових війн РФ проти Чеченської республіки. Батальйон бере активну участь у бойових діях на сході України, зокрема в боях за Бахмут та Широкине. Волонтери Духовного управління мусульман України "Умма" були нагороджені подяками від Київської обласної вій-

ськової адміністрації за їхній внесок в опір збройній агресії Росії. Подяку отримав Голова релігійної громади мусульман "Віра" ДУМУ "Умма" з Ірпеня Ігор Карпішен за волонтерську діяльність та активну громадську позицію, виявлений патріотизм і жертвоне служіння для збереження свободи та незалежності України під час воєнного стану. Він займався ексгумацією тіл в Ірпені, Бучі та Гостомелі в перші тижні після їхнього звільнення. Також відзнаку отримала Амаль Ткаченко, голова жіночої громадської організації "Мар'ям", яка організувала ряд акцій збору допомоги військовим і цивільним, у тому числі дітям і малозабезпеченим родинам. Мусульманки-активістки з організації "Мар'ям" протягом зими виготовляли та відправляли на фронт окопні свічки для військових. Непоміченою не залишилась діяльність активісток Ісламського культурного центру ім. Мухаммада Асада у Львові, які ініціювали волонтерську акцію для підтримки ЗСУ: займалися плетінням маскувальних сіток.

Після 13 років на посаді муфтія в Духовному управлінні мусульман України "Умма" Саїд Ісмаїлов завершив роботу і пішов на фронт парамедиком та водієм. Слід сказати, що в медіа ця новина набула великого розголосу та породила багато суперечок серед мусульман України та іноземних колег Ісмаїлова. Проте, якщо звернутись до біографії колишнього муфтія, його опір почався ще в 2014 р. з підтримки донецького Євромайдану та участі в молитовному марафоні "За мир в Україні". Через свою активну громадянську позицію він зазнав переслідування з боку режиму "днр" і був змушений залишити місто. Відповідаючи на запити щодо зміни своєї діяльності, він апелює до хадисів і зазначає, що "в ісламі не існує феномена священства, тому мусульманин, залишаючи посаду, є звичайною людиною, яка не обтяжена обмеженнями по мілітарній лінії, і без проблем може бути воїном" [11]. Шейх також доповнює: "Люди, які про це не знають – вони екстраполюють християнські погляди на іслам" [7].

Уже в листопаді Духовне управління мусульман України "Умма" призначило нового муфтія, яким став колишній імам Львова, кримський татарин Мурат Сулейманов, його обрали на чотирирічний термін. У своїх публічних виступах муфтії зазначає, що з початком повномасштабного вторгнення напрям роботи Управління змінився, спрямувавши більше ресурсу на волонтерську діяльність. Протягом того часу, коли люди активно виїжджали з Києва та Харкова до Львова, мечеть Мурата Сулейманова прийняла понад 3000 людей. Про тогочасну атмосферу в місті імам також засвідчував, що "відносини тих, хто виступає за Україну – мусульман, християнин, юдеїв, – зміцнюються ще більше" [13]. І це не дивно, адже консолідована громадянська позиція українців у питаннях національної незалежності стала на сьогодні основою для глибокої інтеграції суспільства та об'єднання громадян різного віровизнання.

Іншим Духовним управлінням, яке займає активну проукраїнську позицію в цій війні, є ДУМ (АРК) на чолі з муфтієм Айдером Рустемовим. ДУМ (АРК) насамперед представляє інтереси кримських татар, які були змушені виїхати з Автономної Республіки Крим після окупації півострова, та дбає про їхні потреби. Організацію було створено, відділившись таким чином від Духовного управління мусульман Криму, яке й досі взаємодіє з окупаційною адміністрацією, наразі воно зареєстровано як Духовне управління мусульман Криму і Севастополя (далі – ДУМКіС). До окупації півострова ДУМК мало проукраїнську політичну орієнтацію, адже тісно співпрацювала з Меджлісом, який, у свою чергу, завжди був

вірний національним інтересам України. Весною 2022 р. у Владикавказі відбулась всеросійська конференція, на якій представники майже всіх російських муфтіятів, та за участю заступника муфтія ДУМКІС Есадуллаха Баїрова, підписали заяву-фетву про те, що «участь у "СВО" визнана бажаною». Також на цьому з'їзді було названо "шахідами (мучениками за віру) тих солдатів російської армії, хто загине під час бойових дій" [8]. На противагу такої позиції російських муфтіятів для українських мусульман фокусом дії стала підтримка цивільного населення України, які постраждали від агресії РФ. Наприклад, Айдер Рустемов коментує, що їхні духовні центри були адаптовані під «пункти незламності», а громади також займалися розповсюдженням харчів та забезпеченням теплими напоями жителів навколишніх територій. Муфтії говорять: "ту допомогу, яку ми надавали до війни, ми продовжили надавати і після 24 лютого, але у набагато більших масштабах. Втім, це вже виглядало як гуманітарна допомога. У Києві пекли хліб. Здебільшого, ми допомагали людям у с. Чайки, де в нас є Ісламський культурний центр. Село було дуже близько до нуля". При цьому муфтії не відкидає можливості вступу до лав ЗСУ і "багато думає про те, як бути готовим до реальної участі у війні як воїн" [12].

Цікаво, що єдине Духовне управління мусульман України, яке є членом Всеукраїнської Ради Церков та і релігійних організацій, не транслює настільки проукраїнський наратив всередині своїх громад та в інфопросторі. Наразі досить складно відповісти, яка реальна позиція ДУМУ щодо війни Росії проти України, проте ні муфтії ДУМУ "УММА" Мурат Сулейманов, ні Айдер Рустемов з ДУМ АРК не звинувачують відкрито Ахмеда Таміма в симпатіях до Росії або зрадницьких діях. Із цього приводу М. Якубович у статті "Чи хочуть українські мусульмани жити в Москві?" зазначає, що ісламська спільнота не зацікавлена темою війни на публічному рівні, через декілька факторів – це "релігійна демографія: чимало мусульман України, особливо Києва, – це іноземці". Другий аспект – це мовне питання, оскільки "мусульманська спільнота лишається здебільшого російськомовною, а в Україні немає жодної мечеті, де на постійно читають проповіді українською мовою" [16]. Цей факт заслуговує на окреме дослідження, тому тут лише зазначимо, що, на наше переконання, такі позиції муфтіятів можуть свідчити про прагнення зберегти консолідовану позицію всіх мусульман України незалежно від їхньої інституційної приналежності.

Спеціальної уваги заслуговують намагання українського уряду бути залученими до процесів всередині ісламської умми та арабського світу в цілому. Зокрема, президент України Володимир Зеленський приїхав до Саудівської Аравії із візитом у травні 2023 р. на запрошення влади королівства аби виступити на саміті Ліги арабських держав (ЛАД), ставши першим президентом в історії України, що зробив це. "ЛАД" – це найстаріша арабська міжнародна організація, що займається консолідацією арабів, сприяє інтересам своїх держав-членів та координує розв'язання спільних питань у регіоні. Ігор Семиволос, експерт центру близько-східних досліджень AMES, зазначає, що для керівництва Саудівської Аравії Україна є прикладом, як протистояти загрозам та вести боротьбу за державну суб'єктність, адже сама Саудівська Аравія вже багато років працює над модернізацією країни та регіону. Зокрема, займається збільшенням своєї ролі на локальному (регіональному) і глобальному рівнях та розбудовою державної суб'єктності. І в цьому контексті офіційна співпраця наших держав і урядів

видається достатньо перспективною, зважаючи на той факт, що саме КСА є одним з основних донорів для проведення гуманітарно-освітніх проектів у мусульманському (сунітському) світі. Панарабська саудівська газета "Аш-Шарк аль-Аусат", коментуючи запрошення В. Зеленського, писала так: "Саудівська Аравія показала свою підтримку миру, стабільності, територіальної цілісності та поваги до міжнародних угод" [6]. Окрім безперечно важливого факту самого запрошення українського президента на саміт, варто також окреслити головні тези, про які йшлося в його промові. По-перше, це відкритість України до діалогу з арабськими країнами; по-друге, це антиколоніальний наратив, а далі дві гострі теми: викрадення українських дітей та кримськотатарське питання. Таким чином, промова президента вказала на дві актуальні та чутливі теми для арабомусульманського суспільства. На наше переконання, на сьогодні комунікація з арабським світом вкрай важлива для України, адже країни цього регіону 8 років займали позицію нейтралітету щодо війни проти нашої держави, також називаючи її війною між Заходом та Росією. А факт протистояння України і захист своїх земель та громадян не стали, на той час, підставою для переходу в активний режим підтримки України.

Щодо діалогу з мусульманами всередині України, то тут слід нагадати про заяву Володимира Зеленського, у якій йшлося про: "початок нової традиції – офіційних іфтарів на державному рівні. Їх планують проводити щороку разом з військовими-мусульманами та представниками мусульманської спільноти України" [2]. Таку заяву президент зробив на першому урочистому святкуванні, де іфтар розділили між ним та українськими військовослужбовцями – мусульманами, що воюють у лавах Збройних сил України, серед яких кримські татари, азербайджанці, волзькі татари, етнічні українці, що прийняли іслам, – капелани, парамедики, добровольці тощо. З боку мусульманських організацій у заході взяли участь представники ДУМУ "Умма" муфтії Мурат Сулейманов, муфтії ДУМ АРК Айдер Рустемов, президент Конгресу мусульман України Сейран Арифов та представники Меджлісу кримськотатарського народу. Окрім цього, знаковим для державних стосунків з мусульманськими громадами України став виступ президента 18 травня 2023 р., у День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу. В. Зеленський запропонував лідеру кримських татар Мустафі Джемілеву створити меморіал пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу, вказавши на велике значення такого місця.

Висновки. Таким чином, аналізуючи діяльність мусульманських громад України протягом війни РФ проти України, необхідно виокремлювати декілька основних напрямів, а саме: 1) безпосередню участь мусульман у захисті території України від агресії РФ; 2) співпрацю мусульманських об'єднань з метою забезпечення потреб цивільного населення та військових ЗСУ гуманітарною допомогою; 3) волонтерську діяльність; 4) залучення та активну діяльність органів владних повноважень у процес налагодження взаємної співпраці як з мусульманськими організаціями України, так і з мусульманським світом, який спроможний надавати допомогу у важливих питаннях національної безпеки нашої країни.

Список використаних джерел

1. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. (листопад 2022 р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>.

2. Володимир Зеленський розділив іфтар з військовими мусульманами. URL: <https://islam.in.ua/ua/novyny-u-krayini/volodymyr-zelensky-rozdilyv-iftar-z-viyskovymy-musulmanamy>.
3. Про мережу релігійних організацій // Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL: <https://dessa.gov.ua/religion/>.
4. Саїдахметов Ділявер. Тривала еміграція – загроза національній ідентичності кримських татар. URL: <https://qirim.news/po-polochkam-uk/398722/>.
5. Ісмагілов С.В., Козловський І.А., Халіков Р.Х., Якубович М.М. Іслам : Енциклопедичний словник. К.: Бібліотека ісламознавства, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Видавництво Руслана Халікова, 2021. 432 с.
6. Кінець епохи і візит Зеленського: що потрібно знати про саміт ліги арабських держав. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/kinets-epokhi-i-vizit-zelenskoho-shcho-potribno-znati-pro-samit-lihi-arabskikh-derzhav.html>.
7. Ісмагілов Саїд. На війні лікар це також боєць. URL: <https://islam.in.ua/ua/novyny-u-krayini/na-viyni-likar-ce-takozh-boeyec-said-ismagilov>.
8. Не всі російські муфтії підтримали воєнну спецоперацію на Україні. URL: <https://easily.com/ru/news/2022/03/31/ne-vse-rossiyskie-muftii-podderzhali-voennuyu-specoperaciyu-na-ukraine>.
9. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр. ст. 172. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf.
10. Релігія в огні. URL: <https://www.mar.in.ua/%d1%80%d0%b5%d0%bb%d1%96%d0%b3%d1%96%d1%8f-%d0%b2-%d0%be%d0%b3%d0%bd%d1%96/>.
11. Саїд Ісмагілов покинув пост муфтія ДУМУ "Умма" та пішов на фронт. URL: https://risu.ua/sayid-imagilov-pokinuv-post-muftiya-dumu-umma-ta-pishov-na-front_n129937.
12. Рустемов Аїдер. Скрізь, де РФ пхає свого зовнішньополітичного носа, страждають мусульмани. URL: https://risu.ua/skriz-de-rf-phaye-svogo-zovnishnopolitichnogo-nosa-strazhdaiut-musulmani--muftij-ajder-rustemov-golova-duhovnogo-upravlinnya-musulman-avtonomnoyi-respubliki-krim_n138799.
13. Український муфтії про російське духовенство, яке підтримало війну. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraina-muftiy-musulmany-viyna-krum-murat-suleimanov/32144953.html>.
14. Фахова дискусія «Віина і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2022». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tJvuyyKc-Y&t=528s>.
15. Швед З.В. Динаміка релігійного життя в Україні протягом 2022 року : зб. наук. пр. // Наук. вісн. Гілея, К., 2023. Вип. 3(183). С. 42–48.
16. Якубович М. Чи хочуть українські мусульмани жити в Москві? URL: <https://islam.in.ua/ua/dumky/chy-hochut-ukrayinski-musulmany-zhyty-v-rosiyi>.
17. Shwed Z. Formation and current state of military chaplaincy in Ukraine // European J. of Sci. and Theology, August 2022. Vol. 18. № 4. P. 1–18.
18. War in Ukraine. Theological, Ethical and Historical Reflections // Vienna Postgraduate Symposium. URL: <https://ktf4ukraine.univie.ac.at/>.

References

1. Віина і Тсерква. Тсерковно-релігійна ситуація в Україні 2022р. (листопад 2022р.) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>.
2. Volodymyr Zelenskyi Rozdilyv iftar z viyskovymy musulmanamy. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://islam.in.ua/ua/novyny-u-krayini/volodymyr-zelenskyi-rozdilyv-iftar-z-viyskovymy-musulmanamy>.

Ievgeniia Gotska, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MAIN ACTIVITY OF MUSLIM ORGANIZATIONS OF UKRAINE IN 2022

The activity of the Muslim communities of Ukraine during the Russian Federation war, due to the involvement of Muslims in social processes, military actions and migration processes of a multi-confessional state, is considered. In the article, we were selected the main areas of activity of Muslim organizations: protection of the state borders and territories of Ukraine, cooperation and consolidation of the Muslim Ummah to help the civilian population and the military of the Armed Forces with the necessary help and directly volunteer work. The article also examines such an important element of the activities of Muslim communities as cooperation with authorities in order to establish productive relations among Muslim organizations and the Muslim world as a whole.

Keywords: islam, religious organization, war, charity, consolidation.

3. Derzhavna sluzhba Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: "Pro merezhu relihiynikh orhanizatsii" <https://dessa.gov.ua/religion/>.
4. Dilaver Saidakhmetov: "Tryvala emihratsiia – zahroza natsionalniy identychnosti krymskykh tatar". [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://qirim.news/po-polochkam-uk/398722/>.
5. Islam: Entsiklopedychnyi slovnyk. Ismahilov S.V., Kozlovskiy I.A., Khalikov R.Kh., Yakubovych M.M. – K.: Biblioteka islamoznavstva, Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy, Vydavnytstvo Ruslana Khalikova, 2021. – 432 s.
6. Kinets epokhy i vizyt Zelenskoho : shcho potribno znaty pro samit lihy arabskykh derzhav. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zn.ua/ukr/WORLD/kinets-epokhi-i-vizit-zelenskoho-shcho-potribno-znati-pro-samit-lihi-arabskikh-derzhav.html>.
7. Na viini likar tse takozh boiets – Said Ismahilov. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://islam.in.ua/ua/novyny-u-krayini/na-viyni-likar-ce-takozh-boeyec-said-ismagilov>.
8. Ne vsi rosiiski muftii pidtrymaly voienno spetsoperatsiiu na Ukraini. Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://easily.com/ru/news/2022/03/31/ne-vse-rossiyskie-muftii-podderzhali-voennuyu-specoperaciyu-na-ukraine>.
9. Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia hromadian Ukrainy: tendentsii 2000-2021rr. – st. 172. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf.
10. Relihiia v ohni [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.mar.in.ua/%d1%80%d0%b5%d0%bb%d1%96%d0%b3%d1%96%d1%8f-%d0%b2-%d0%be%d0%b3%d0%bd%d1%96/>.
11. Said Ismahilov pokynuv post muftiia DUMU "Umma" ta pishov na front. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://risu.ua/sayid-imagilov-pokinuv-post-muftiya-dumu-umma-ta-pishov-na-front_n129937.
12. Skriz, de RF pkhaie svoho zovnishnopolitichnogo nosa, strazhdaiut musulmany", – muftii Aider Rustemov, holova DUM AR Krym. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://risu.ua/skriz-de-rf-phaye-svogo-zovnishnopolitichnogo-nosa-strazhdaiut-musulmani--muftij-ajder-rustemov-golova-duhovnogo-upravlinnya-musulman-avtonomnoyi-respubliki-krim_n138799.
13. Ukrainysky muftii pro rosiiske dukhovenstvo, yake pidtrymalo viinu. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraina-muftiy-musulmany-viyna-krum-murat-suleimanov/32144953.html>.
14. Fakhova dyskusiia "Viina i Tserkva. Tserkovno-relihiina situatsiia v Ukraini – 2022" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=tJvuyyKc-Y&t=528s>.
15. Shved Z.V. Dynamika relihiinoho zhyttia v Ukraini protiahom 2022 roku // Hileia. Naukovyi visnyk Zbirnyk naukovykh prats. – K., 2023. Vypusk 3 (183). – S. 42–48.
16. Yakubovych M. "Chy khochut ukrainski musulmany zhyty v Moskvi?" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://islam.in.ua/ua/dumky/chy-hochut-ukrayinski-musulmany-zhyty-v-rosiyi>.
17. Shwed Z. Formation and current state of military chaplaincy in Ukraine // European Journal of Science and Theology. – August 2022. – Vol.18. – No.4. – 1-18.
18. War in Ukraine. Theological, Ethical and Historical Reflections – Vienna Postgraduate Symposium // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ktf4ukraine.univie.ac.at/>.

Надійшла до редколегії 12.02.23